

Мр Бранко Тошовић

ГЛАГОЛ КАО КОНСТИТУЕНТ КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОГ СТИЛА
РУСКОГА ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКОХРВАТСКИМ
/аутореферат докторске дисертације/

Стилистичари су одавно показивали изражено занимање за поједине врсте ријечи и у свакој од њих запажали специфичан стилистички потенцијал, специфичну експресивност и изражајност. Развојем функционалне стилистике, једног од новијих праваца стилистичких проучавања, интересовање је концентрисано на још један аспект: на функционално-стилско раслојавање врста ријечи, њихових лексичких и граматичких елемената и категорија. У новије вријеме видљив је покушај да се стилови истражују на основу употребе појединих категоријалних структура, а посебно је изражено занимање за откривање фундаменталних вриједности функционалних кодова кроз проучавање функционисања системских дијелова језика. Један број стилистичара, а њих је све више, долази до закључка да врсте ријечи могу послужити као дијагностичари језичких кодова. Доиста, свака врста ријечи, мање или више, функционално се разубује на лексичкоме и граматичкоме плану и може, према томе, послужити као показатељ дифференцијације језика. Свакако, овдје су у првоме плану стожери језичкога система: именице и глаголи. Ове двије врсте ријечи квантитативном заступљеношћу и квалитативним вриједностима дају суштинско разграничење

између стилских фформација - на оне које имају именски и на оне које имају глаголски карактер. Већ сама чињеница да један стил може имати особине ове или оне врсте ријечи довољно говори о значају истраживања таквих феномена. У совјетској лингвистици, за разлику од наше, већ постоји низ радова посвећених функционисању врста ријечи у појединим стилевима, постоји, између осталог, и неколико докторских и магистарских радњи. Овдје би се могло споменути и неколико мањих радова о употреби именица, придјева, замјеница, прилога и др. у појединим стилским фформацијама. Све то говори о томе да врсте ријечи постају све значајнији предмет проучавања у оквиру функционалне стилистике.

У овој докторској дисертацији дата је анализа глагола као конституента књижевноумјетничког стила рускога језика у поређењу са српскохрватским. Због чега сам баш изабрао глагол? Кратак одговор био би: због његовог значаја за језичку комуникацију, стилистичког потенцијала који у себи носи, маркантне међујезичке универзалности и исто тако примјетне неподударности. На избор је утицало и особено мјесто које ова врста ријечи заузима у систему језика. Широка семантичка база, изражена лексичка слојевитост, велик број граматичких облика, читав низ морфолошких категорија, изузетна сликовитост и изражајност, осебујна квантификативност - све су то особине које глагол чине једном од двију водећих врста ријечи и изузетно важним објектом функционално-стилистичких истраживања. Да се определијелим за глагол утицало је и то што ни на рускоме

ни на нашему терену не постоји шире проучавање овога проблема, што је за мене, истовремено, била и предност и отежавајућа околност.

У радњи сам покушао да покажем како се глагол разграђује у стилистичкоме систему рускога и српскохрватскога језика, конкретно у књижевноумјетничкоме стилу /даље КФС/, па сам, у складу с тим, дисетрацију овако конципирао: први дио посвећен је широј анализи појма "функционални стил" /ФС/, други је централни и обухвата глаголску конституенцију КФС, а у трећем се сучељава глаголичност КФС са другим стилским формацијама.

Пошто је рад требало да одговори на питање како се понаша једна врста ријечи у одређеноме функционалном стилу, било је неопходно указати на основне аспекте разградње језика. Питање шта је то стил научници су постављали од самог искона, још од онда када је стилистика била саставни дио реторике. И још увијек нема одговора који би био универзалан и који би све задовољио. У дефинисању стила могу постојати, и постоје, три основна приступа: општеумјетнички, књижевни и лингвистички. Зависно од тога са каквога се становишта гледа на појам стила, дају се и најразличитија тумачења и дефиниције. По моме мишљењу, при одређивању функционалних стилова треба узимати у обзир факторе који утичу на њихову појаву, њихов језички карактер и њихове основне особине. Полазећи од ових елемената рекао бих да је функционални стил екстралингвистички условљена језичка реализација системског карактера са

специфичним одбиром, фреквенцијом и вјероватноћом употребе језичких средстава.

Једно од суштинских питања јесте како настају функцио-
нални стилови и који су фактори одлучујући у њихову фор-
мирању. Ја сам пошао од претпоставке да се основни узрочници
налазе изван језика. У одређеним околностима, на одређеним
мјестима и у одређеним временима језик даје људима оно са
чиме располаже, а они из тога бирају оно што им је потребно.
У зависности од природе језика, од човјека који се служи
језиком и друштва у којем се говорник налази зависиће
појава и карактер ФС. Ова три чиниоца суштински су детерми-
нантни језичких кодова, чиниоци који образују својеврстан
тергеминус. Ако бисмо ~~их~~^{или} од ужега ка ширем, онда бисмо
најједноставније то овако казали: функционални је стил у
језику, језик је у човјеку, а човјек је у друштву. Наведена
тријада основних чинилаца стилског раслојавања језика
у облику стратегијских формација /ФС/ показује да језик,
човјек и друштво те њихове интеракције суштински утичу на
настанак кодова. У овој међусобној спрези није све једнако
значајно: нешто дјелује на примарно /функционални стилови/,
нешто на секундарно /подстилови/, а нешто на терцијално
/индивидуални стилови/ разграђивање језика.

Према томе, какав карактер функционалних стилова треба
тражити у двије врсте фактора: једни су они који ~~долазе~~
долазе изван језичке реалности и такве називам, као и неки
други аутори, екстралингвистичким, а други су дериватскога
типа /утичу као резултат примјене првих/ и долаже као

унутарјезички чиниоци, обиљежја те их именујем лингвистичким.

Друштво као чинилац образује двије врсте фактора: једни се односе на област друштвене активности, а други на друштвене околности. Први фактори примарни су екстралингвистички фактори, што значи да од свих могућих каузатива ванјезичке реалности они највише утичу на функционално раслојавање језика. Врсте људске активности /наука, умјетност, медији, право, администрација, свакодневна комуникација/ суштински предодређују ФС. Везивно ткиво свих људских активности јесте језик. Он је оно оруђе које помаже да се оформи мисао и да се све оно што се види, чује, осјети, доживи, спозна – да се све то изрази, пренесе. Међутим, као што се види, активности којима се човјек бави врло су разнородне. Стога је било потребно у историјском кретању људске мисли израдити посебне начине њиховог изражавања, њиховог језичког оваплоћења. Научник је нашао свој облик казивања, књижевник је створио сопствени облик приповиједања, то је исто учинио новинар и правник, а сви су заједно учествовали у обликовању посебне врсте усмене комуникације. Ето то је разлог да се каже како први фактори /област људске активности/ предодређују функционалне стилове и имају примарну улогу у стилској разградњи језика.

Друштвене околности представљају други тип узрочника диференцијације језика. Неке од њих могу имати примарну, неке секундарну, а неке пак терцијалну улогу. Човјек као фактор такође образује неколико група елемената стилскотворбенога карактера, који, као и претходни, у хијерархији, изузев начина мишљења, не дају примарна разграничења, већ

углавном утичу на индивидуална језичка разумевања. Ту разликујем три врсте чиниоца: интелектуалне, психолошке и физиолошке. Сваки индивидуум у говор уноси нешто своје, нешто лично, уноси своје "его". На то утичу многобројне личне особености. Овдје нарочито долази до изражаја повезаност начина мишљења и начина изражавања. Затим, степен образовања има свог утицаја на говор појединца. Ту је и културни ниво, који подразумева кућни одгој и степен васпитања. На индивидуалноме плану и религиозност се као фактор одражава. Поред ових интелектуалних, разни психолошки чиниоци утичу на стилску слојевитост. Сваки човјек има свој карактер, по темпераменту може бити сангвиник, флегматик, холерик, меланхолик, има свој морал, у тренутку говора налази се у одређеноме психолошком стању. А да и физиолошки фактори имају удјела, показују разлике у говору код полова /не говоре једнако мушкарци и жене/, припадника различита узраста /на један начин језиком се служе дјеца, а на одрасле други особе или старији људи/, па и здравствено стање, чак и породичне прилике и сл.

Језик је трећи елеменат тергеминуса. Укључујем га овдје полазећи од чињенице да језик има у друштву своју намјену, своју удогу, функцију, да се реализује на различите начине /усменим и писаним путем, у облику монолога или дијалога, у оквиру жанрова, праваца, књижевних школа и сл./ и да од тога, између осталог, зависи какве ћемо имати функционалне стилове. Хоће ли их бити, колико ћемо их имати - нису битни само човјек и друштво. Много овиси

и о језику. Степен његова развитка корелативан је степену његове стилске диференцијације. Што је језик мање развијен, то су и мање могућности раслојавања. Рецимо, уколико језик није у стању да изражава апстрактан начин мишљења, нећемо имати научнога стила. Према томе, језик је, поред друштва и човјека, трећи фактор који утиче на појаву и карактер функционалних стилова.

Када говоримо о основним факторима /друштво, човјек, језик/, важно је напоменути да их не треба потпуно одвајати једне од других и изоловано проматрати, јер они својим саодносима стварају читаву мрежу корелација - стварају стилско-творбене интеракције: друштво - човјек, човјек - језик, језик - друштво. Томе је у раду посвећен дио простора. Овдје бих само рекао да наведени саодноси немају исти значај, исту тежину и важност за стилску диференцијацију језика. Извјесно је да неке корелације суштински предодређују ФС, док друге утичу на обликовање само индивидуалних стилова. Зато се с правом мора говорити о хијерархији интеракцијских елемената и уопште о хијерархији екстралингвистичких фактора. Да бисмо до тога дошли, потребно је утврдити који чиниоци највише утичу на гранање језика у облику најширих стилских формација /функционалних стилова/. Неколико експеримената које сам обавио показало је да би то могли бити следећи елементи: област људске активности, начин излагања, начин мишљења, начин употребе, однос комуникатора и функције језика. Ово посљедње - питање функција - чини ми се врло сложеним и важним за тумачење ФС те сам му

посветио нешто већу пажњу. Шире сам говорио о функцијама из два разлога. Прво, сам појам "функционални стил" садржи у себи ријеч "функција", па су стога многи научници везивали појам стила за појам функције, мада има и оних који тврде да се не ради о функцији, него о функционисању језика. Други је разлог у томе што су неки истраживачи у подјели функционалних стилова полазили од функција језика као основних фактора. У даљем разматрању покушао сам дати одговор на питање може ли се на основу само једног екстралингвистичког фактора, конкретно функција језика, издвајати функционални стилови и правити њихова класификација. Приступ функционалним стиловима са позиција функција језика захтијева битну претпоставку, коју за сада савремена лингвистика није у стању да задовољи, а то је да постоји општеприхваћено мишљење о функцијама језика. Јер како се може утврђивати број функционалних стилова ако се не зна тачан број функција. Друго, по моме мишљењу функције језику могу бити само један од елемената, а истински приступ мора да се базира на свим ванјезичким факторима и унутарјезичким обиљежјима. Функцијски приступ стилском раслојавању језика, односно подјела стилова према функцији коју језик врши, доста је споран, иако има читав низ присталица. Његов основни недостатак јесте у томе што се базира само на једноме елементу, а све остало остаје по страни. Чини ми се да је екстралингвистички приступ, у односу на функцијски, много обухватнији, темељитији, а тиме и прикладнији за класификацију језичких кодова. Он има своје предности и када су у питању друге подјеле /текстуална, жанровска, емоционална, језичко-говорна и сл./.

На основу свега тога дошао сам до закључка да разликовање пет стилова највише одговара ономе о чему сам до сада говорио. А то су следећи: књижевноумјетнички, публицистички, научни, административни и разговорни.

Дакле, фундаментална стилистичка категорија - стил, односно ФС - изузетно је сложена и тешка. Толико је различитих мишљења о њој, толико је несугласица, подијељених мишљења и терминолошког шаренила да се поставља питање куда све то води. Ипак, многобројна студиозна теоретска и практична проучавања као да сужавају простор за дуго времена присутан субјективизам, волунтаризам и непотребан егзибиционизам и као да затварају пут онима који под стилем подразумијевају све и свашта. Међутим, биће потребно још много напора, снаге и воље да се све то доведе до коначног и општеприхватљивог рјешења.

У анализи сам скренуо пажњу и на следеће. Постоји нешто што човјека прати куд год кренуо и гдје се год налазио. То је непрекидно доживљавање стварности, непрекидна спознаја реалности. И у сну и на јави на њега дјелује огромно космичко кретање материје и нагони га да се осјећа овако или онако, да размишља, закључује, да трепери душом. Тај се непрестани притисак вањскога свијета претвара у сазнања, утиске, доживљаје. Али процес се даље наставља: оно што спозна човјек покушава да отргне од заборава и да остави новним покољењима у наслеђе. Ова несебичност карактеристична само за хумануса рађа двије врсте представа, два виђења свијета, двије спознаје. У једној ствара се модел који би

апсолутно требало да буде реална слика реалне слике. У другој пак реална слика доживљава трансформацију и претвара се у једно особено виђење које је у историји људске цивилизације остало запамћено под називом умјетност. Све што постоји, све што је доступно перцепцији пролази у овој врсти активности сложен пут измјена, преинака, да би се затим преточило у умјетничко виђење свијета. Од свих начина естетског доживљавања стварности највећу ширину, највећу масовност постигао је онај који је помоћу ријечи претакао стварност у умјетничку спознаја живота - а то је књижевност. Вијековима су људи упрезали ријеч у кочије своје маште и на путу који је водио од реалне истине до друге истине - умјетничке обликовали чудесна дјела људске фантазије. За то је било потребно изграђивати посебан облик казивања - књижевноумјетнички стил.

Основно што ову стилску формацију диференцира од свих осталих језичких кодова јесте изражавање мисли и осјећања помоћу представа о предметима, појмовима и појавама у облику умјетничког лика. У разноврсним умјетничким ликовима изражава се поглед на свијет, преносе се ставови, идеје, осјећања... Књижевноумјетнички текст разликује се од других функционалних стилова и по начину мишљења на којем се гради. У њему се запажа изражена тежња за сликовитошћу, очигледношћу. Затим, овај стил располаже особином коју нема ниједан други ФС - а то је полистилематичност: у њему се могу наћи елементи свих осталих језичких кодова, и не само поједини елементи него и читави сегменти. Међутим, у њему сви они губе примарну намјену и потчињавају се општој умјетничкој и

идејној замисли. Овај стил такође карактерише посебан начин излагања - приповиједање, јако изражена емоционалност, експресивност, динамичност, индивидуализам и врло често једноставност, лакониčnost, економичност. Можда је пак основна одлика КФС - апсолутна слобода одбира језичких средстава.

Све ове карактеристике битно ће се одразити на употребу глагола и то на свим нивоима - лексичком, морфолошком и синтаксичком.

Иако у овој стилској формацији преовладавају именице, ипак се она одликује високим степеном глаголичности. Динамизам карактеристичан за књижевне текстове тражи појачану употребу глагола као основног средства за изражавање различитих радњи, стања и збивања. Остали писани стилови у знатно мањој мјери имају глаголски карактер. У научном доминира расуђивање, анализа, тумачење, објашњавање те стога он добија јасно изражен именски карактер. Глагол се у њему врло често десемантизује и служи као обично везивно ткиво. Публицистички стил само у једноме своме дијелу /књижевно-публицистичкоме/ прати КФС, а у осталим глагол се знатно мање употребљава. Можда најслабију глаголичност има административни стил са својом крутом, шаблонизираном структуром, у којој динамизам, што доводи до шире употребе глагола, није оно што би требало да га одликује. Научни, публицистички и административни стил често глагол замјењују глаголском именицом и тиме још више појачавају свој именски карактер. И по високоме степену глаголичности само се један

ФС може упоређивати са КФС, а то је разговорни.

Употребу глагола у умјетничким текстовима одликује потпуна слобода избор, како на лексичком, тако и на морфолошком плану. Писци и пјесници у поетски дискурс уграђују и колоквијализме, и архаизме, и жаргонизме и све друге глаголе. Њима се неће замјерити ако на блискоме растојању употребе глагол високе и ниске тонаности, под условом да се функција овога стила једина њему карактеристична – естетска – и умјетнички карактер очувају и не доведу у питање. Што се тиче морфолошке стране, и овдје умјетник може да узима све оно са чиме располаже граматички систем језика; хоће ли то бити перфект или приповједачки презент, имперфект или аорист, прво или друго лице, свршени или несвршени вид, дуљи или краћи облик партиципа – све зависи од самог аутора и његове умјетничке замисли.

Глагол са својом разнородном и широком лексичко-граматичком структуром пружа велике могућности да се испоји, уз комуникативну, она суштинска функција умјетничког текста – естетска или сликовито-естетска, како рече Головин. Врло изражена полисемичност ове врсте ријечи омогућује да се естетски доживљај свијета преточи у једну посебну форму, у једно посебно виђење у којем изражено и доживљено образују двоплански систем умјетничке поруке. Помоћу глаголских тропа стварају се сликовите и очигледне представе, елиминише могући шаблонизам и снажно утиче на онога ко чита, изазивајући у њему позитивне или негативне реакције. Глагол заиста даје изузетан допринос укупној метафоричности поетског

дискурса, а према неким истраживањима у томе заузима и водеће мјесто. Због своје особине да се слободно употребљава у било којем дијелу исказа, односно да може стајати на свакоме мјесту у реченици и стиху глагол је исто тако погодан за добијање изражајних порука специфичним распоредом и посебним структурирањем текста у облику стилских фигура анафоре, епифоре, паралелизма, инверзије, градације, палилогије, композиционога споја, прстена и сл. Пјесничкоме начину казивања глагол даје дио својих експресивних могућности кроз ритмизацију и примизацију. Да би се појачала динамичност приповиједања или створио посебан ефекат, глаголи се понекад нагомилавају. Акумулацији је, међутим, сасвим супротна деглаголизација – намјерно изостављање ове врсте ријечи из комплетних прозних и поетских структура, чиме исказ постаје помјерен у том смислу што формално нестаје глаголичности, али се она у дубинскоме ткиву умјетничкога текста јасно назире. Деглаголизација је посебно маркантан поступак у поезији.

У стварању једног од основног обиљежја књижевноумјетничкога стила – разноврсности казивања глагол је незаобилазно средство. Понављање, неминовно у другим функционалним стиловима, овдје се на сваки могући начин настоји избјећи, а широки синонимски ресурси са којима глагол располаже омогућују да се помоћу њега постигне висок степен разноликости приповиједања. Особеност, снага и величина глаголске синонимије у КФС долази од сложености ове граматичке категорије, њене широке семантичке основе, изванредне синтаксичке спојивости, великог творбеног потенцијала, неограничених

могућности метафоризације, улоге конструктивног центра речи-
нице и уопште изузетних конотативних вриједности. Умјетнички
текст може садржавати све оне синонине који постоје у језику,
што је једна од битних особина глаголских синонима, како
лексичких, тако и граматичких.

У многим случајевима лакониност књижевноумјетничког
израза настаје употребом одређених глаголских ликова. То
посебно важи за поезију, која је позната по својој конциз-
ности, сажетости. Она тражи што прецизнији, што краћи и
јаснији исказ; овдје стога добро дође руски партицип или
глаголски прилог са њиховом познатом краткоћом. Затим,
постоји једна глаголска појава која може умјетничким тексто-
вима давати јаку експресивност и, с друге стране, стварати
својеврстан стилски дефект. Ради се о глаголској хомони-
мији. До подударења у обликовноме саставу и разликовања у
значењу може доћи а да аутор уопште није свјестан и да се
то, пошто ствара двосмисленост, негативно одражава на неке
елементе доброга и узорнога стила /тачност, јасноћу и сл./
па такву глаголску хомонимију умјетници увијек избјегавају
/то је тзв. амфиболија/. Уколико пак аутор даје исте ријечи
различита значења или једну ријеч са различитим значењем
ради изражајности и оригиналности приповиједања, пред нама
није већ стилска грешка, већ својеврсна игра ријечи, која
се обично именује као каламбур. Он, међутим, може настати и
употребом антонима, паронима и др. У сваком случају,
глаголска се амфиболија ријетко нађе у књижевним дјелима,
јер ријетко и измакне оку пјесника или писца, који су познати

по томе што много времена проведу у вагању и одмјеравању појединих ријечи. А глаголски хомонимски каламбур одлика је, прије свега, пјесничкога начина казивања.

И глаголска хетерофeмија није карактеристична за КФС и сведена је на ријетке случајеве. Али парономазија већ се веже за ову стилску фoрмацију и служи за изражајно казивање, за стварање јачих стилских угођаја.

Избор глагола у КФС изузетно је богат, чак би се рекло пребогат. Овај стил у много чему одсликава укупан потенцијал једнога језика и на тај начин постаје доминантан ток у систему стилских фoрмација. Разноврсност лексичких слојева глагола, када је у питању ова врста ријечи, даје му једно од суштинских обиљежја. То богатство извире са још једнога мјеста: оно долази и од тематскога садржаја књижевног дјела. Свака умјетничка творевина садржи глаголе одређене тематике, глаголе садржајем детерминисане, па би се стога могло говорити о двије дифференцијације глагола: дифференцијацији према лексичком стилском раслојавању и дифференцијацији према тематици. Прва подјела има двије основне гране: неутралну глаголску лексику и експресивну глаголску лексику. Друга је готово бескрајна: колико има тема, толико може бити и различитих избора глагола.

Разноврсност глагола долази и као резултат "широкогрудости" овога фoункционалнога кода за све оно што постоји у језику. КФС је најшира, најдубља и најколоритнија ријека која тече кроз језик. Она у свој ток може да прими све оно што ка њеноме кориту тече. Управо та одлика КФС, та поли-

стилематичност, могућност укључивања свог језичког блага, суштински утиче на избор глагола у поетским текстовима.

Ова стилска фформација одликује се више него и једна друга најразличитијим облицима глаголских трансформација. Оне почињу већ на лексичкоме плану, када се, рецимо, глагол употребљава у једноме значењу, а у ствари има други смисао. На морфолошком оне су посебно изражене; при томе, прије свега, мислим на одсликавање једне од двију суштинских димензија у којој је лоциран битак - вријеме. Ту као да је језик концентрисао све своје снаге да створи што више начина изражавања ове физичке категорије. А пошто су стилистичке могућности морфологије врло ограничене, рјешење је нађено у стварању најразличитијих комбинација, у преплитању и укрштању временских равни. Умјетничко вријеме створено на тој основи битан је дифференцијални моменат који издваја КФС у систему функционалних стилова. Помјереност у лексичкој и граматичкој употреби глагола даје изузетну стилематичност умјетничкоме тексту. Она може бити и формалнога карактера - да се намјерно употребљавају неправилни глаголски облици, било у облику архаизама било у форми недостајућих морфемских сегмената. Свјесност поступка и даје таквоме исказу маркантну експресивност.

КФС разликује се од осталих стилова и по томе што има двије врсте - прозу и поезију. Да се глагол неједнако употребљава у једном и у другом виду умјетничког стваралаштва, показао сам на неколико мјеста /нпр. у прози је чешћа глаголска синонимија, у поезији пак полисемија; за поезију се више

веже парономазија па и експресивна антонимија; на морфолошкоме плану римизација и ритмизација свакако их највише диференцирају/. Умјетничке текстове одликује и бинарна структура, у којој се издваја монолошки и дијалогски говор, са различитим преливима. Употреба глагола није једнака у ауторовом говору и у говору јунака. Ако не узмемо у обзир неправи управни говор, који елиминише овај паралелизам и језик аутора стапа са језиком његових јунака, ауторово је казивање увијек сиромашније у глаголској слојевитости од казивања јунака, којима се дозвољава да кажу оно што писац у "своме" простору никада не би написао. Осим тога, и број глагола већи је у дијалогу.

Глаголичност варира од писца до писца, од пјесника до пјесника. Једни су познати по великој привржености овој врсти ријечи /А. Н. Толстој/, други пак по изразитој деглаголизацији текстова /А. А. Фет/.

Анализа даје одговор и на питање да ли и колико ова стилска формација има, по употреби глагола, универзалан, општејезички карактер, односно какве су и колике међујезичке глаголске подударности и неподударности. Ја сам дошао до закључка да употреба глагола у КФС показује универзалне особине и особине специфичне за поједине језике. Фундаментална обиљежја КФС, као што су полистилематичност, слобода избора језичких средства, експресивност, емоционалност, изражајност, естетска функција, сликовитост, метафориčnost, разноврсност казивања и сл. једнако су карактеристична за све језике. Специфичности у оквиру КФС појединих језика појављују се

онда када се не могу на исти начин испољити основна или споредна обиљежја овога кода због неподударности у лексичкој и граматичкој структури глагола. Рецимо, временска транспозитивност већа је у нашем КФС него у руском зато што сх. језик има много шири систем претериталних времена него руски. А то се онда битно одражава на особине као што су разноврсност казивања, изражајност, упечатљивост и сл. Затим, међујезичка диференцијација глагола у оквиру овога ФС битно је различита на лексичком и морфолошком плану. Могло би се чак рећи да је лексичка структура, у којој је глагол само један дио, више усмјерена ка универзалности, а морфолошка има доста елемената специфичних само за поједине језике. У анализи сам на неколико мјеста констатовао да се у лексици руски и наш језик на глобалном плану битно не разликују. Глаголске лексичке појаве поје постоје у једноме језику карактеристичне су и за други. Разлике, дакле, немају системски карактер, већ долазе само од појединачних употреба, односно појединих глаголских лексема. Анализа пак граматичких вриједности показала је да између руског и сх. постоји читав низ неподударности, које утичу на карактер самога стила. Руски писац, рецимо, у своме говору може ^{не} варирати са презентом и инфинитивом, аористом и имперфектом, крћим перфектом и перфектом, сложеним и двострукосложеним плусквамперфектом, перфектом и кондиционалом, приповједачким императивом итд. Ми опет нисмо у стању да адекватно изразимо руски заповједни ~~инф~~ инфинитив, партиципску конструкцију, поједине неправилне и архаичне облике и сл.

Због свега овога, за употребу глагола у КФС могло би се казати да има двострук карактер – с једне је стране језичка универзалност, а с друге међујезичка неподударност. КФС руског и нашег језика добрим дијелом на исти начин празне лексичко-морфолошки потенцијал глагола, али пошто није увијек исти, он који пут доведе и до стилских неподударности. Обје стране медаље готово су једнако занимљиве за контрастивну стилистику.

КФС, као и други кодови, може се проматрати и кроз призму односа између глагола и других врста ријечи, па би се чак могло говорити и о својеврсној језичкој конкуренцији. Свакако, главни "конкурент" глаголу била би именица – од тога како они међусобно расподијеле простор једне говорне реализације, зависе и нека суштинска обиљежја стила.

Као што се види, истраживање које сам обавио има два своја аспекта: први се односи на то каква је улога, допринос и значај појединих врста ријечи у функционалним стилевима, а други се тиче природе стилских формација и изналагања њихових основних обиљежја кроз анализу појединих врста ријечи. Ја сам покушао да се нађем на објеравни – глаголској и функционално-стилској. На овој другој интересовало ме је у каквоме односу стоје по употреби глагола КФС и остали кодови. Дошао сам до ових запажања.

Од свих функционалних стилова књижевноумјетничкоме најближи је публицистички. Међутим, овдје треба дати ограду и казати да је близа само једним дијелом. Највећа

разлика између ова два стила долази од изражене употребе клишеа и устаљених новинарских израза. Она се огледа и у квантитативној употреби глагола: док је у КФС однос између глагола и именице доста уједначен, дотле у публицистичком он се знатно мијења у корист именице. Затим, вишезначност је мање изражена у публицистичкоме стилу. Глаголска синонимија у њему због просторне ограничености такође не може добити на ширини. Једна од израженијих морфолошких неподударности тиче се категорије лица, која у овоме посљедњем испољава знатно сужену употребу у том смислу што се новинарски говор фактички базира само на трећем лицу /у корпусу који сам анализирао чак 88 процената/. С тим је у вези врло сиромашна интерверзија лица; једина маркантна замјена односи се на ауторово "ми". Руски публицистички стил близак је КФС по израженој употреби прошлога времена. Појачану честост ових глаголских облика условљава окре-нутост публицистике ономе што се дешавало. Од специфичности публицистичког стила треба истаћи репортерски презент, тај својеврсни новинарски приповједачки презент.

У суштини, највећа неподударност између два наведена стила долази од информативних и аналитичких публицистичких жанрова, а готово да је нема када је у питању књижевно-публицистички. Одређене структуралне компоненте двају стилова стварају специфичности у употреби глагола. Код КФС то су, у првоме реду, дијалогски и монологски склопови, а код публицистичког наслови, поднаслови, међунаслови, рубрике и сл. Између два стила разлика је примјетна у

употреби тропа и фигура.

Основно што диференцира КФС и научни стил могло би се исказати на следећи начин: први садржи висок степен глаголичности, а други има потупно именски карактер. КФС одликује се конкретношћу, научни апстрактношћу; један је богат колоквијализмима, други је крајње терминологизиран; у умјетничким текстовима преовладава динамика, у научноме статика; на једној страни доминира субјективизам, а на другој строги објективизам. Смањен број глагола, врло сиромашан избор стилских слојева, слаба полисемантизација и не одвећ строга синонимизација доводе, у односу на КФС, до много израженијег гомилања истих глагола у научним текстовима. Знанствени стил, у цјелини узевши, одликује се врло слабом експресивношћу, емоционалношћу, његово је основно усмјерење ка прецизности, јасноћи, логичности те се зато у њему не може наћи оно силно шаренило у одбиру глагола карактеристично за КФС. "Прави" научни текстови садрже три врсте глагола: општеупотребне, општенаучне и термилошке. Али ако глагол није овдје стилски слојевит, онда је тематски шаролик готово онолико колико и у КФС и публицистичкоме. КФС и знанствени стил још се у нечему не подударају. Научни текстови, сликовито казано, пустаху семантику читавога низа глагола, правећи од њих најобичније везивно ктвио, најобичније споне за везивање одређених мисаоних сегмената. Глаголи се у њима подвргавају мањој или вишој десемантизацији и прерастају у безбојна, блиједа језичка средства. КФС веома је далек од овога процеса. Број транспозиција, интерверзија, синонимских замјена и свега осталог

своди се у научноме стилу на најмању могућу мјеру. По употреби категорије лица научни стил стоји у видљивој опозицији према КФС. То долази, између осталог, од тога што се у знанственом говору у великој мјери аутор дистанцира од онога о чему пише, што постоји изузетно обезличавање језичкога израза и што се категорија лица фактички своди само на једну форму /овдје апсолутно преовладава треће лице – чак 95 процената/. Од текстуалних специфичности знанственог стила посебно треба споменути инфинитивне спојеве модалнога типа, који су најчешћи у шаблонизираним сегментима научно-учбеничког подстила. КФС и научни разилазе се и на временској осни: док је први видно усмјерен ка прошлости, други је концентрисан на садашњост. Блиски су по слабој употреби будућег времена. Анализа презента научног стила указује на још једну његову специфичност: он се скоро уопште не употребљава у свом основном значењу – означавању радње у тренутку говора, већ има апстрактно ванвременско значење, значење времена у најширем смислу. Партицип се у овоме стилу чешће користи него у КФС и има два основна семантичка типа – статални и процесуални. Наш научни стил даје специфичности прије свега у систему времена, који је много шири него у руском. Аорист, имперфект и плусквамперфект овдје имају осјетно смањену употребну вриједност. Иста је ствар и са другим приповједачким облицима /историјским презентом, крним перфектом, кондиционалом у значењу прошле радње, наративним императивом и сл./. За знанствени стил оба језика могло би се рећи да у категорији умјетничкога времена има најмање заједничког

са КФС. Употреба глаголских тропа и фигура прави осјетну разлику између те двије језичке реализације.

КФС и административни стил налазе се на поларним позицијама. То су заиста кодови који се међусобно највише разликују. Естетска функција, ширина и разноврсност првога и стандардизираност, сувоћа и неекспресивност другога представљају факторе који суштински утичу на различиту употребу глагола. Истраживање корпуса показало је да административни стил има изразито именски карактер /садржи двоструко мање глагола од КФС/. Смањена валентност глагола веома се снажно одражава на све глаголске лексичке појаве и морфолошке категорије. Рецимо, од свих стилова овдје налазимо најсиромашнији избор глагола, који се фактички своди само на два слоја: општеупотребне и терминолошке лексеме. Једна од специфичности, у односу на КФС, јесте јака обезличеност и готово потпуно изостављање из употребе I. и 2. лица. Што се тиче глаголских облика, овдје је најизразитија употреба инфинитива, који је понекад толико чест да образује читаве ланчане склопове. На његову појачану употребу утиче прописивачки карактер и императивност административних текстова, посебно у појединим жанровима /наредбама, указима, одлукама и сл./. У овоме коду прописивачки карактер има и презент, који је најфреквентнији глаголски лик. Може се рећи да је и императив фреквентан. Осјетна разлика између КФС и административног запажа се и у систему партиципа /4 процента у једноме и 20 у другом/. Наравно, максимална диференцијација између њих постоји у коришћењу глаголских

тропа и фигура.

Од обиљежја разговорног стила за нас је најинтересантнији његов динамизам, који условљава да ова стилска формација, једина од свих, има више глагола од именица. По степену глаголичности разговорни стил заузима прво мјесту у систему ФС. Глагол представља основни стуб његовог језичког система и као такав највише испољава његове особености. Карактер глаголских лексичких појава у разговорноме је стилу знатно одређен тиме што говорник није у стању да исказ поправља, дотјерује и уљепшава. Стога се глаголи често понављају, а говор недовољно синонимизира. Полисемичност је такође због тога сужена, а због непостојања могућности да се претходно више размисли и припреми за комуникативни чин чести су лапсуси амфиболијског и хетерофемичког типа. У избору овај стил има велике сличности са КФС, јер и овдје влада изузетно шаренило и нема глагола који се не може употребити. Разговорни стил има низ морфолошких особености. За ову стилску формацију карактеристично је изостављање замјенице уз личне облике, израженија употреба 2. лица, смањено уопштавање и појачана конкретизација, мијешање лица у обраћању и сл. Типична је и синонимичност инфинитива и императива у категоричким наредбама /овај посљедњи глаголски облика најфреквентнији је управо у разговорном стилу/. Од времена најчешће се сусреће презент; по употреби кондиционала разговорни стил стоји на првоме мјесту. Али су зато партиципи и глаголски прилози знатно рјеђи него у научном, публицистичком, административном па и књижевноумјетничком

стилу.

Ово кратко поређење КФС са другим функционалним кодовима указује на један битан моменат: глагол се веома широко и веома различито стилски раслојава. У КФС он испољава сву своју семантичку ширину, морфолошку разуђеност и богат стилистички потенцијал, у публицистичкоме прилагођава се карактеру многобројних жанрова, у научном даје допринос апстрактности и уопштености изражавања, у административном улази у ширу стандардизацију и шаблонизацију, у разговорном поново показује лексичко шаренило, али и морфолошко сужавање. Употреба, дакле, глагола, и поред низа сличности, битно дифференцира КФС од осталих ^{одељних} стилова и он, на тај начин, може послужити као зрцало у коме ће се огледати остали стилови и који ће на његовој слојевитој подлози испољавати своје специфичности, своје подударности и неподударности.

Овај рад покушао је дати одговор на четири основна питања: 1. како се језик функционално-стилски разграђује и колико се то може видјети кроз употребу глагола, 2. какав је стилистички потенцијал ове врсте ријечи и какве су њене функционално-стилске вриједности, 3. како изгледа глаголска конституенција у једној од најзначајнијих стилских формација - у КФС и 4. на који се начин све ово прелама на међујезичкоме плану, конкретно у руском и сх. Наведена питања толико су повезана једна с другим да су у анализи готово увијек присутна, међусобно се прожимају и укрштају.

Истраживање је показало да глагол није стилематичан само у класичноме смислу ријечи /широка синонимизација,

полисемантизација, антонимизација, велик број интерверзија, транспозиција, експресивност, емоционалност, јака метафора и тропика/, него да посједује и значајан функционално-стилистички потенцијал. То значи да ова врста ријечи садржи два степена стилематичности: један се односи на његове општестилистичке вриједности, на вриједности системског карактера, а други на функционално-стилску локацију и диференцијацију његових лексема, облика и категорија, у чему и неекспресивни, неизражајни и неутрални глаголи добијају нову димензију. Могло би се, дакле, говорити о двије врсте глаголских стилема: општестилистичким и функционално-стилистичким.

На крају неколико ријечи и о корпусу. Иако није био строго омеђен, анализа је углавном вршена на следећим текстовима: а/ руски језик – М. А. Шолохов, Судьба человека; А. П. Чехов, Дама с собачкой; Александр Иващенко, Поставьте мальчику тройку; Григорий Горин, Феномены; Антологија руске поезије: XVII–XX век /у два тома/; "Правда" од 28. фебруара 1982; Р. А. Будагов, Что такое развитие и совершенствование языка, с. 133–167; В. А. Приходько. Современный русский литературный язык /морфология/; З. Н. Лястрова, Л. И. Скворцов, Мир родной речи, с. 44–59; Конституция СССР; Устав КПСС; б/ српскохрватски језик – Меша Селимовић, Тврђава; Иво Андрић, Мустафа Маџар; Петар Кочић, Кроз маглу; Антологија босанскохерцеговачке послјератне поезије /приредио Иван Кордић/; Антологија српског љубавног песништва; Мирослав Крлежа, Голгота; Урош Ковачевић, Врата коже /II/; "Ослобођење"

од 10. маја 1982; Књижевни језик и књижевно-језичка политика у БиХ, с. 33-47; Мирко Божић, Хрватски књижевни језик у свјетлости измјена Устава СРХ; Јован Деретић, Актуелна идејно-политичка питања употребе српскохрватског језика, с. 43-51; Устав СФРЈ; Статут СКЈ. Овдје се могу додати и три превода - два "Човјекове судбине" и по једног Селимовићеве "Тврђаве" и Андрићева "Мустафе Маџара". Основни корпус за руски језик, не укључујући поезију и преводе, састоји се од 91.572 ријечи, 12.291 глаголског облика и 4.829 глаголских лексема. Српскохрватски корпус садржи 97.761 ријеч, 10.929 глаголских облика и 3.340 глаголских лексема. Корпус је прошириван приликом анализа неких проблема. Рецимо, разматрање времена и неких других облика руског језика вршено је на 48.106 ријечи /6.827 глаголских облика/ - поред "Човјекове судбине" и "Даме са псетанцетом" ту су били укључени и "Каштанка" А. П. Чехова, "Макар Чурда" М. Горког, "Невски проспект" Н. Гогоља, "Метель" А. С. Пушкина, "Муму" И. С. Тургенева, што основни корпус повећана на 123.455 ријечи.